

DESPRE AROMÂNI ȘI LIMBA AROMÂNĂ

Atsushi NAONO

Astăzi limba română este vorbită în regiunile situate în nordul Dunării, în Republica Socialistă România și în Republica Moldovenească din Uniunea Sovietică. Mai sînt locuitorii de origine românească și peste hotarele României, în Yugoslavia, Bulgaria, Ungaria etc. Dar trebuie precizat un lucru. Aici este vorba de limba română în sens strict, adică de limba daco-română. Dar mai există altfel de vorbitori de limba română, cei care vorbesc graiurie de origine latină și asemănătoare cu limba daco-română. Una dintre aceste graiuri, graiul istro-român, care este vorbit de o populație în număr de 1500 de locuitori de pe Peninsula Istria din Yugoslavia, are multe elemente comune cu dialectele de vest ale limbii române. De aceea specialiștii consideră că vorbitorii de acest grai au plecat din partea de vest a României sau regiunile sud-dunărene învecinate cu aceasta. Deci graiul istro-român este considerat ca fiind un dialect apropiat de graiul daco-român, deși în prezent datorită condițiilor geografice și lingvistice graiul istro-român este puternic influențat de către limba sîrbocroată și după unii este pe cale de dispariție.¹

Incepînd cu prima jumătate a secolului trecut atenția călătorilor, istoricilor, etnografilor și lingviștilor a fost atrasă de către existența comunităților etnice de vorbitori de o limbă asemănătoare cu daco-româna în Macedonia și Epir, în special în regiunile muntoase. Ei locuiau și locuiesc și astăzi în Republica Macedonia din Yugoslavia, Grecia și Albania și numărul lor este considerat ca ajungînd la 300.000 sau 350.000 de locuitori. S-a pus întrebarea: cum au ajuns acești oameni să se stabilească în ținuturile locuite de ei astăzi, care este originea lor și originea limbii lor? S-au emis diferite opinii, teorii și ipoteze, dar problema a rămas nerezolvată pentru că datele și mărturiile scrise despre istoria și limba lor sînt prea puține.

În cadrul vorbitorilor sud-dunăreni de această limbă romanică trebuie

---

¹ Ion Coteanu, Cum dispare o limbă (istro-română), Societatea de științe istorice și filologice din R. P. R., București.

deosebite două grupuri etnice. Primul grup, mai puțin numeros, este grupul vorbitorilor acestei limbii care locuiesc în regiunea Meglenului (sau Moglenului), situată în bazinului râului Vardar și care se întinde în ambele părți ale graniței între Grecia și Yugoslavia. Li s-a dat denumirea de “megleno-români” de către specialiștii români și un specialist român, Theodor Capidan, a făcut studiile amănunțite despre limba și obiceiurile lor înainte de cel de-al doilea război mondial, iar după război în afară de câteva articole despre etnografia lor se pare că nu s-a făcut nici un studiu serios.

Al doilea grup îl constituie grupul aromânilor care locuiesc în diferite regiuni, dar mai ales în regiunile muntoase din Pind și regiunile de lângă Lacul Ohrid. Acest grup este cel mai numeros și constituie majoritatea vorbitorilor de o limbă neolatină din ținuturile sud-dunărene.

Acest grup este denumit diferit în funcție de ținuturile unde locuiesc ei și de poziția pe care o are fiecare specialist în problema determinării originii lor. Astfel lingviștii români și europeni în general îi denumesc “aromâni” sau “macedo-români”, iar istoricii și lingviștii greci, care nu admit, cum vom vedea mai jos, nici o relație de înrudire între acest grup etnic și daco-români, folosesc cuvintele “vlahos” sau “kutsovlahos” pentru denumirea lor. Aici vom adopta formele de “aromâni” și “limba aromână”.

Ca unul care s-a ocupat de studiul istoriei limbii române m-am interesat de problemele legate de graiurile sud-dunărene și mă preocupau întrebările: cum este situația actuală a acestor graiuri în momentul de față și ce fel de schimbări s-au petrecut în aceste graiuri și în comunitățile etnice, care vorbesc aceste graiuri, de pe urma frământărilor politice și sociale legate de război și a schimbărilor felului de viață petrecute în perioada post-belică?

La sfârșitul anului 1980 și la începutul anului 1981 am făcut o călătorie de studii, făcând parte din grupul de cercetători care se ocupau de problemele legate de migrările populațiilor din zonele mediteranene, și am vizitat Macedonia și Epir cu intenția de a vedea situația actuală a aromânilor și a limbii lor. La început am studiat unele materiale privind istoria și limba aromânilor (sau a vlahilor sau a kutsovlahilor, cum se spune în Grecia) datorită amabilității Institutului de studii balcanistice din Thessaloniki și după ce m-am consultat cu cercetătorii greci ai limbii aromânești, intenționez să vizitez câteva sate ale aromânilor. Dar, spre regretul meu, timpul de iarnă cu zăpadă multă și lipsa de mijloace de transport la sate îndepărtate m-au împiedicat să-mi realizez acest plan. După sfaturile unor cercetători greci am plecat deci la orașul Metsovon, unul dintre centrele comunităților aromânești din Pind spre a lua un contact direct cu viața și limba aromânilor. Dar și aici sezonul turistic de iarnă era în toi și am avut greutăți în căutarea locului de ședere și am fost nevoit să părăsesc orașul după ce am stat numai puține zile. Prin urmare, n-am reușit să fac studiile propriu-zise și ceea ce am făcut nu este decât un fel de studii preliminare.

Metsovon este un oraș cu o populație de circa 4000 de locuitori, după cât am aflat, și această populație este aproape exclusiv alcătuită de aromâni. Este probabil că majoritatea locuitorilor acestei localități se ocupau în trecut cu păstoritul oilor, dar în prezent cu această meserie se ocupă numai jumătatea populației, restul fiind ocupat cu silvicultura, prelucrarea lemnului și comerțul legat de turism. În mod special trebuie subliniat faptul că orașul începuse să devină un centru turistic și în oraș crește numărul hotelurilor, pensiunilor, restaurantelor și al magazinelor de suveniri. În timpul când am vizitat orașul, cei care se ocupă cu păstoritul pleaseră cu toata familia în zonele de câmpie din Thessalia și alte localități. Casele lor ramâneau închise.

În acest oraș locuitorii întrebuițează în conversație de fiecare zi aproape totdeauna limba aromână (sau vlahika) atât în cadrul familiei cât și în conversație cu vecinii. În liturghia din biserică se întrebuițează aproape totdeauna limba greacă, dar uneori și limba aromână. Copiii cântau colindele de Crăciun în limba greacă.

Cum am scris mai sus, Metsovon este acum un centru turistic din Grecia nordică. De aceea atât vara cât și iarna vin aici turiștii din diferite regiuni ale Greciei, mai ales din orașele mari ca Thessaloniki sau Athena. În mod normal ei vorbesc numai în grecește în hoteluri, restaurante și magazine, așa încât cei care lucrează în aceste localuri, chiar când sînt aromâni localnici, sînt nevoiți să vorbească cu ei numai în limba greacă. În afară de aceasta mai vin și se stabilesc aici grecii care deschid restaurante sau magazine sau care lucrează în aceste localuri. Toate aceste schimbări duc la creșterea ponderii limbii grecești și restrîngerea limbii aromâne în viața locuitorilor din oraș.

În prezent aproape toți locuitorii sînt bilingvi, dar între oamenii mai în vîrstă, mai ales între femei se mai întîlnesc cei care nu știu de loc grecește.

Un alt factor care lucrează în aceeași direcție este legat de ridicarea nivelului de învățămînt și al vieții culturale din țară. În Grecia în radio, televiziune, ziare și reviste se întrebuițează exclusiv numai limba oficială a statului, limba greacă. De asemenea limba folosită în instituțiile publice și școlile de toate gradele este numai limba greacă. De aceea chiar copiii aromânilor care vorbesc limba aromână cu membrii familiei în casă încep să vorbească din ce în ce mai mult limba greacă cu învățătorii, profesorii, colegii, pe măsură ce merg la școli superioare.

Desigur că această concluzie a fost făcută de pe urma constatărilor mele în orașul Metsovon și este probabil că în satele unde locuiesc numai aromânii situația se prezintă altfel. Mai ales în familiile de păstori gradul de păstrare a limbii aromâne s-ar putea să fie mult mai mare, dat fiind că în legătura cu transumanța timpul când ei stau numai cu membrii familiei sau cu consătenii va fi mai lung. Din păcat de această dată n-am putut să mă deplasez la satele aromânești pentru a verifica această ipoteză.

Această tendință de restrîngere a sferei de întrebuițare a limbii aromâne

se oglindește și în faptul că limba aromână este lipsită de cuvintele care exprimă noțiunile abstracte în domeniile politic, economic, social, cultural etc. De exemplu am asistat la următoarea scenă dintr-o cafenea din oraș;

Cum se poate vedea adesea în țările balcanice, și în această cafenea numai bărbații mai în vîrstă beau cafea, jucau table și discutau între ei despre diferite probleme. Atît timp cît ei discutau despre problemele legate de viață de fiecare zi, ei vorbeau în limba aromână. Dar cînd cineva a adus vreun ziar și cînd ei au început să discute despre intrarea Greciei în Piața comună europeană sau alegerile generale care urmează să aibă loc în anul următor, ei își mutau limba de conversație de la aromâna la greaca. Aceasta pentru că în limba aromână lipsește vocabularul necesar pentru a exprima noțiunile abstracte din sfera vieții politice sau economice. Astfel limba aromână este în procesul de restrîngere în sfera de întrebuițare, adică se reduce din ce în ce mai mult la idiomul folosit numai în viața privată a aromânilor. Aceasta înseamnă că în perspectiva de lungă durată această limbă, care nu are nici o șansă de a se constitui într-o limbă oficială a unui stat, este pe cale de dispariție. Dacă nu s-ar întîmpla vreo schimbare cu totul neașteptată în condițiile sociale și culturale care înconjoară această limbă, nimic n-ar putea să oprească acest proces de dispariție treptată.

Paralel cu procesul de dispariție a limbii aromâne se desfășoară și procesul de asimilare treptată a aromânilor în sînul națiunii grecești.

La întrebarea mea despre posibilitățile de căsătorie între aromâni și greci, răspunsurile nu erau totdeauna aceleași. Unii au răspuns că fetele din satele aromânești foarte rar se mărită cu greci din alte sate, ceea ce înseamnă că la țară de obicei se căsătoresc aromâncele numai cu tinerii aromâni. Dar în mediul urban, și mai ales între tinerii de a doua sau a treia generație după venirea familiei în orașe nu se mai poate opri procesul de asimilare etnică a aromânilor prin căsătoria cu greci sau grecoaicele. În realitate am întîlnit destul de des aromâni căsătoriți cu grecoaicele. Una din cauzele care contribuie la desfășurarea acestui proces este faptul că aromânii și grecii sînt de aceeași religie, adică aparțin la biserica ortodoxă.

În felul acesta se desfășoară procesul de asimilare a aromânilor cu națiunea grecească. Odată cu accelerarea procesului de urbanizare și modernizare a vieții pe de o parte, și procesul de despopulație care se observă în mediul rural, un proces inevitabil în lumea contemporană, procesul de asimilare a aromânilor va fi accelerat și el în viitor. După părerea specialiștilor și cercetătorilor greci se poate prevedea dispariția completă a limbii aromâne peste 30-50 de ani. Cu atît mai mult este nevoie să studiem în mod obiectiv și științific modul de viață, etnografia, limba și folclorul aromânilor în stadiul actual.

Tocmai ceea ce m-a surprins în cursul călătoriei mele în Grecia este faptul că chiar în discuțiile problemelor pur științifice uneori nu se pot evita prejudecățile politice și sentimentele naționaliste, cînd este vorba de originea

unor comunități etnice și a limbii lor în zonele care au constituit focarul problemelor litigioase de-a lungul secolelor, cum a fost Macedonia. Am avut această impresie mai ales când am citit prima dată cărțile și broșurile despre vlahi și limba lor, publicate în Grecia.

Deși este o problemă bine cunoscută pentru romaniști sau istoricii limbii române, să examinăm pe scurt problema originii limbilor daco-române și aromâne. Majoritatea lingviștilor consideră că limba latină vorbită care s-a impus ca limba cuceritorilor romani pe întinsele regiuni balcanice la nordul Greciei, unde se vorbeau limbile ilirilor și traco-dacilor, cu timpul a devenit o nouă limbă romanică balcanică, care constituie baza comună a actualelor graiuri românești. Opiniile se diferă în privința datării fiecărui stadiu de dezvoltare a acestor limbi și locului lor de formare.

Alexandru Rosetti, lingvistul român și autorul operei "Istoria limbii române", spune în această carte;

"E un fapt îndeobște recunoscut de cercetători că dialectele dacoromân, istroromân, aromân și meglenoromân, în ciuda diferențelor vizibile de astăzi, mai ales din domeniul foneticii și al vocabularului, au format la origine o singură limbă, urmașă a latinei orientale, vorbită odinioară în provinciile dunărene romanizate, Moesia Superioară și Inferioară, Dacia și Pannonia inferioară. Comparația dintre dialectul dacoromân și aromân (căci dialectul istroromân nu este decât o ramură a celui dacoromân, iar dialectul meglenoromân o ramură a dialectului aromân) revelă cercetătorului unitatea de odinioară a limbii primitive, din care s-au diferențiat aceste două dialecte. Stadiul de limbă anterior scizunii provocate prin deplasarea spre sud a grupului aromân se numește străromân, român primitiv sau român comun; termenul din urmă are avantajul de a ne lămuri imediat asupra conținutului său.

Crearea și menținerea unei limbi comune pe teritoriul întins de formare a limbii române se explică prin necesitatea în care s-au găsit grupările sociale din acel teritoriu de a comunica între ele; existența limbii comune implică existența unei populații care vorbea această limbă, și a unei civilizații unitare impuse acestor grupuri umane. Din cercetarea vocabularului de origini diferite al limbii române, rezultă că această civilizație era de tip rural: pastoral și agricol. Încă din 976 aromânii practicau cărăvănăritul, una din ocupațiile lor de căpetenie de mai târziu.

«Unitatea» românei comune presupune existența de raporturi sociale frecvente între grupuri; această unitate s-a rupt, în momentul plecării spre sud a strămoșilor aromânilor. Divergențele dialectale dintre dacoromână și aromână, ivite în timpul epocii de comunitate, probează că aromâna, cu începere de la un moment dat, a stat izolată de dacoromână, ceea ce a permis menținerea și dezvoltarea divergențelor amintite.

Unitatea de civilizație a românilor, în epoca de comunitate, oglindită în

unitatea limbii, este un fapt de o mare importanță pentru dezvoltarea ulterioară a românei; limba comună, formată atunci, și-a menținut omogenitatea într-o așa măsură, încît divergențele dialectale din sînul dacoromânei sînt minime, iar deosebirile față de grupul aromân nu sînt de natură să împiedice trecerea ușoară de la un sistem lingvistic la altul, unitatea originară a grupurilor fiind și astăzi aparentă.

Așadar, începînd cu secolul al V-lea, latina din provinciile dunărene își accentuează trăsăturile proprii, dezvoltîndu-se în mod independent de celelalte limbi romanice, chiar și de acelea cu care formase odinioară grupul apenino-balcanic al limbilor romanice, și de latina vorbită în Pannonia superioară; în această provincie populația romanizată s-a menținut pînă în secolele al V-lea și al VI-lea e.n.

Epoca română comună începe, așadar, în secolele al VII-lea și al VIII-lea, cînd se admite îndeobște că latina a cedat locul limbilor romanice. Ea se sfîrșește atunci cînd grupul ce avea să formeze dialectul de sud al limbii române se desface de dacoromână; este momentul cînd strămoșii aromânilor sînt semnalaji pentru prima oară în sudul Peninsulei Balcanice: în 976 cronicarul bizantin Cedren relatează asasinarea lui David, fratele coregentului rebel bulgar Samuil, la locul zis "Stejarii Frumoși", între Kastoria și lacul Prespa, de niște aromâni cărăvănari.

Din considerațiile de mai sus rezultă, așadar, că epoca română comună e cuprinsă între secolele al VII-lea și al VIII-lea de o parte, și secolul al X-lea de altă parte.²

Prin urmare, Al. Rosetti consideră că stadiul românei comune este cuprins între secolele al V-lea și al X-lea și că strămoșii aromânilor au plecat spre sud la sfîrșitul acestei perioade.

Un alt lingvist român, Ion Coteanu, discutînd despre atestările cuvintelor românești din secolele al VI-lea și al VII-lea, emite părerea că deja în această perioadă limba latină balcanică se transformase în graiuri daco-romanice, și continuă;

"Așadar, după părerea noastră:

(a) latina dunăreană s-a transformat prin secolele IV-VII în graiuri traco-romanice, mai mult ori mai puțin diverse, mai mult ori mai puțin numeroase;

(b) acest proces a durat pînă aproximativ în jurul secolului al VIII-lea. După aceea, ieșind de sub autoritatea latinei oficiale, aceste graiuri au devenit aromână și dacoromână.³"

Astfel, lingviștii români presupun o fază a limbii romanice comune și o fază ulterioară a separării graiurilor daco-român și aromân. În privința migrării aromânilor spre sud sînt două feluri de păreri, așa cum arată un alt lingvist

2 Alexandru Rosetti, *Istoria limbii române de la origini pîna în secolul al XVII-lea*, Editura pentru literatură, București, 1968, pp. 351-353.

3 Ion Coteanu, *Morfologia numelui în protoromână*, București, 1969, pp. 22-23.

român, Alexandru Niculescu;

“As regards their origin, there are two different opinions: Romanian historians (N. Iorga, D. Onciul and A.D. Xenopol) considered them descendants of the Romanized native populations in the Balkan Peninsula. Their opinion was endorsed also by linguists like Tache Papahagi (1892-1977), who believed one could “speak of North-Balkan Romanity, i.e. that between the Northern slopes of the Balkans and the Carpathians” and about “South-West Balkan Romanity, i.e. the Romanic world between the Adriatic, the South-West slope of the Balkans, the Aegean Sea and Thessaly – the one in which the Macedo-Romanians originated” (*Aromânii*, a university course of lectures, Bucharest, 1932, p. 23)

For various reasons, the same idea about the Macedo-Romanians is shared by Greek scholars.⁴”

Cum spune Al. Niculescu, istoricii și lingviștii greci în general afirmă că nu există nici un fel de înrudire între limba daco-română și aromână, a cărei loc de formare, după părerea lor, se află în ținuturile locuite astăzi de aromâni. Ei susțin că, după ce armatele romane au învins armatele macedonenilor la Pydna în anul 168 î.e.n., generalul roman Aimilius Paulus au instalat garnizoanele de grăniceri în punctele strategice importante din Macedonis, Epir și Thessalia, situate în regiunile muntoase din Pind și Olympus. În aceste garnizoane, cred ei, comandanții erau romani, iar soldații erau recrutați din grecii autohtoni. Cu timpul acești soldați devin coloniști și în cele din urmă ajung să fie păstori care trăiesc în aceste regiuni. Acești soldați, fiind în garnizoane sub comandanții romani, au fost nevoiți să învețe limba romanilor, limba latină populară, care s-a transformat într-o nouă limbă romanică, “vlahika” în terminologia specialiștilor greci.⁵

Această teorie este susținută de către cercetătorii greci pentru a scoate în evidență faptul că aromânii de astăzi sînt urmașii acestor soldați-coloniști din antichitate, deci sînt greci ca neam și au dreptul să trăiască acolo unde locuiesc astăzi.

Înțelegem de ce astfel de teorie a fost emisă de către greci, mai ales în perioada, cînd problema Macedoniei constituia nucleul conflictelor politice în zona balcanică.

Totuși ar fi o exagerare fără nici o bază științifică să condamne ca propaganda românească toate teoriile care admit relație de înrudire între aceste două limbi. În orice caz trebuie să fim obiectivi în probleme de dezbatere științifice. În concluzie cităm două texte paralele, unul aromân și altul daco-

⁴ Alexandru Niculescu, *Outline History of the Romanian Language*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1981, p. 61.

⁵ Tilemahu M. Katsugianni, *Peri ton vlahon ton ellinikon horon*, A, *Symboli eis tin ereunan peri tis katagonis ton koutsovlahon*, Thessaloniki, 1964, pp. 42-47. Antoni Mih. Koltsida, *Oi Koutsovlahi*, protos tomos, Thessaloniki, 1976, pp. 49-51.

românesc ca să se poată vedea în ce măsură cele două limbi prezintă elemente lingvistice comune.

TREIL'I LINĂVOȘI

Eara țe nu ș-eara.

Ș-eara nă oară trei linăvoși, Mitlu, Pitlu și Chitlu – cum nu poț s-ț-u badz cu mintea. Di leane ți lă eara, nă oară tu treili dzîle mîca.

Chinsiră să s-ducă tu ună hoară. S-nu ți va di bagă vîrnu di nîși nă drășcl'EAUĂ ma-nsus – s-acățară și amiștreil'i de-anumiri, și cît muta unlu ciciorlu si-l bagă ma înclo, lu muta ș-alanțî! Calea tută nu scoasiră cipit tră giurat din gură; si-l'i videai, dzîțeai că suntu ți va muț. În cale – na, nă liră, vidzu unlu! Și s-nu grească multe di leane: “ea-u!”, dzîse. Aestu fu Mitlu. “Cari...?”, gri Pitlu; “S-u l'ea?”, avdapse Chitlu; “Treil'i!”, tăl'e cuvenda Mitlu.

Treil'i, că de! – cum să s-apleacă mași unlu?

Cu angărie greaună, apucă fluria treil'i, după țe fac ună oară – cu oara, pînă să s-apleacă și să s-mută împrōști. Și, di leane, tra s-nu u po-artă mași unlu, u țin treil'i cu cîte un dzeadzit!

CEI TREI LENEȘI

A fost – ce n-am mai pomenit!

Au fost cîndva trei leneși, Mitu, Pitu și Chitu – cum nu poți să-ți închipui. De lene ce le era, mîncau o dată la trei zile.

Pleacă ei, să meargă într-un sat. Dar, ca nu cumva vreunul să se obosească cu un pas mai mult – s-au apucat de după umeri, și cînd își ridica unul piciorul, să-l întindă mai departe, se mișcau și ceilalți! Tot drumul – n-au scos o vorbă din gură, nici de leac; să-i fi văzut, ai fi zis că sînt muți. Deodată, unul zărește în calea lor o liră. Și, ca să nu spună multe vorbe, de lene, zise doar: “uite-o!” Țsta fu Mitsu. “cine...?”, grăi Pitu; “s-o ia...”, adaose Chitu; “tustrei!”, sfîrși vorba Mitu.

Păi, sigur – tustrei, că altfel, cum să se aplece doar unul?

Apucă lira toți-trei, în silă mare, după ce le-a trebuit cam un ceas întreg să se aplece și-apoi să se ridice iar. Și, de lene, ca să nu țină galbenul numai unul, îl sprijină toți-trei cu cîte un deget!⁶

6 Antologia de proza aromână, Editura Univers, București, 1977, pp. 22-23.